
МОНІТОРИНГ ТА ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ

УДК 332.364

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Величко О.В., кандидат економічних наук
Мельниченко С.Г., магістр

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено проблему ефективності використання та відтворення земель сільсько-господарського призначення в сучасних умовах господарювання шляхом здійснення певних заходів науково-технічного прогресу, застосування нових теоретико-методологічних основ у сфері агропромислового комплексу і використання ефективного механізму компенсацій із боку землевласників.

Постановка проблеми. Земельні ресурси України нині потребують ефективного використання та відтворення. Критичний рівень забрудненості, висока кислотність, вітрова і водна ерозії унеможливають відтворення земельних ресурсів. Насамперед, це стосується земель сільськогосподарського призначення, адже від їхньої родючості залежать урожаї та якість продукції. Сучасний розвиток й ефективність сільськогосподарського виробництва не відповідають потенційним можливостям його головного ресурсу — землі — внаслідок невідповідності суспільно-виробничих відносин, зокрема земельних, потребам сталого розвитку аграрного виробництва, який передбачає взаємне узгодження екологічних, економічних і соціальних чинників. Тому можна стверджувати, що відродження нашої країни потрібно розпочати з пошуку оптимального поєднання вико-

ристання і відтворення земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, забезпечуючи баланс між розв'язанням соціально-економічних та екологічних проблем збереження землі.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Приватизація земель сільськогосподарського призначення, реструктуризація аграрного виробництва зумовлюють необхідність проведення наукових досліджень щодо відтворення родючості та охорони продуктивних земель, посилення ролі державного регулювання й контролю за раціональним і еколого-безпечним використанням землі у сільському господарстві. Нині цими питаннями займаються такі вчені, як Г.Д. Гуцуляк, Д.С. Добряк, Є.Й. Майовець, В.Я. Мельсель-Веселяк, І.Р. Михасюк, П.Т. Саблук, М.Г. Ступень, В.М. Трегобчук, А.М. Третяк, М.М. Федоров та ін. Проте високо оцінюючи надбання вітчизняних і зарубіжних

учених-економістів, звертаємо увагу на те, що забезпечення раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, передусім сільськогосподарського призначення, потребує подальшого поглибленого дослідження й удосконалення.

Мета статті — обґрунтувати напрями підвищення ефективного використання і відтворення земельних ресурсів сільськогосподарського призначення на основі здійснення конкретних заходів щодо якісно нових теоретико-методологічних засад земельних відносин, застосування механізму відшкодування витрат та своєчасного внесення добрив і поліпшення якості ґрунтів.

Виклад основного матеріалу. Земельні ресурси відіграють важливу роль у розвитку продуктивних сил будь-якої держави незалежно від політичного устрою та суспільно-економічної формації. Відтворення земельних ресурсів — одне з найважливіших завдань сучасного людства, яке вимагає від останнього постійного піклування про родючість земель, боротьби з ерозією ґрунтів тощо.

Законодавче визнання в країні права власності на землю дало змогу здійснити роздержавлення і приватизацію земель недержавних сільськогосподарських підприємств, передати значну частину земельних ділянок у приватну власність громадян, створити умови для різних форм господарювання, впровадити ринкові відносини. Таким чином, відбулися суттєві соціальні та економічні зміни в реформуванні відносин на селі. Перехід сільськогосподарського виробництва на ринкові засади господарювання, що супроводжується розвитком різних форм власності й організаційно-правових форм, потребує активізації регулювання земельних відносин, насамперед із боку держави [5].

Реформування земельних відносин поки що не виправдало сподівань, які на нього покладалися, практично не дало позитивних виробничих результатів і не розв'язало головного завдання — забезпечення раціонального використання земельних ресурсів. У цілому, оцінюючи екологічний стан земельних ресурсів, варто зазначити, що охороні та розширеному відтворенню родючості ґрунтів приділяється недостатньо уваги як на державному, так і на регіональному рівні. Основними причинами цього є недостатньо відпрацьована нормативно-законодавча база з питань раціонального використання земель, охорони та відновлення родючості ґрунтів; неефективне ведення сільськогосподарського виробництва; відсутність цільових державних програм, недостатнє фінансове і ресурсне забезпечення.

В Україні найбільшу площу займають землі сільськогосподарського призначення, які є найціннішим ресурсом держави і забезпечують найголовніші потреби людства. В процесі аграрних трансформацій у Київській області дуже змінився розподіл сільськогосподарських угідь за категоріями землекористувачів і землевласників у напрямі зосередження землі як основного засобу виробництва в недержавних формах господарювання (табл. 1).

Потрібно зазначити, що в сільськогосподарському виробництві використовується майже 3 млн га землі, з них 1,3 млн га ріллі. Найпоширеніші ґрунти — чорноземи, які становлять 90% площ. Понад 50% сільськогосподарських угідь знаходяться у власності та користуванні недержавних сільськогосподарських підприємств. Дедалі більше людей передають свої земельні паї в оренду фермерам.

Розподіл районів Київської області за середньою площею сільськогосподар-

1. Площа сільськогосподарських угідь Київської області за категоріями землекористувачів і землевласників, тис. га*

Угіддя	Загальна площа			Сільськогосподарські угіддя				У тому числі рілля		
	Роки						2010	2008	2009	2010
	2008	2009	2010	2008	2009	2010				
Всього земель	2895,7	2895,7	2895,7	1672,9	1671,2	1669,4	100	1361,3	1359,5	1356,8
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	1631,6	1629,9	1624,4	1525,3	1523,9	1517,1	91,3	1290,4	1288,5	1282,3
Землі сільськогосподарських підприємств, із них:	949,4	1031,1	1013,0	891,2	959,0	941,6	56,7	822,5	882,4	868,6
державних	119,7	81,4	79,5	117,0	66,1	65,0	3,9	109,8	57,6	56,7
недержавних	84,7	949,7	933,5	69,3	892,9	876,6	52,6	60,7	824,8	811,9
Землі громадян	597,5	598,8	611,4	564,8	564,9	575,5	34,5	407,2	406,1	413,7
Землі користувачів інших категорій	1264,1	1265,8	1271,3	147,6	147,3	152,3	9,1	70,9	71,0	74,5

* Розраховано автором за даними звітності Головного управління статистики у Київській області [2].

ських угідь із розрахунку на одне сільгосп-підприємство показав, що у п'яти районах, або в 68 (13,7%) сільгосп-підприємствах, площа сільськогосподарських угідь із розрахунку на одне підприємство не перевищує 1000 га й у середньому становить 809 га. В другу групу ввійшли шість районів, або 126 (25,4%) сільгосп-підприємств, площа яких у середньому по підприємству сягає 1322 га. До третьої групи також віднесено шість районів, але вже тут 154 (31%) сільгосп-підприємства мають середню площу 1626 га. В четверту групу включено п'ять районів, або 97 (19,6%) сільгосп-підприємств із середньою площею 2499 га. І у трьох районах, або в 51 (10,3%) сільськогосподарському підприємстві середня площа становить 3929 га з розрахунку на одне господарство (табл. 2).

Враховуючи те, що в Україні фактично не існує великотоварного виробництва продукції тваринництва і майже всі

діючі сільськогосподарські підприємства спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, можна стверджувати, що вони є однорідними за економічним механізмом господарювання і можуть бути порівняні між собою за площею сільськогосподарських угідь чи ріллі.

Загальновідомо, що прибутковість виробництва значною мірою залежить від розмірів площі сільськогосподарських угідь, яка припадає на сільгосп-підприємство (табл. 3).

Така тенденція властива і для Київської області. Найвищим рівнем рентабельності (105%) характеризуються сільгосп-підприємства IV групи із середньою площею 1920 га. Найбільша кількість сільгосп-підприємств (131 із 500) мають у користуванні до 500 га сільськогосподарських угідь й, отже, вони найприбутковіші.

Дослідження показали, що більшість сільськогосподарських підприємств Київ-

2. Розподіл районів Київської області за середньою площею земельних угідь у сільськогосподарських підприємствах, 2010 рік*

Показники	Групи районів за середньою площею сільськогосподарських угідь із розрахунку на одне господарство, га					Усього по області
	I до 1000	II 1001–1500	III 1501–2000	IV 2001–3000	V понад 3000	
Кількість районів у групі	5	6	6	5	3	25
%	20,0	24,0	24,0	20,0	12,0	100,0
Кількість сільгоспдприємств у групі**	68	126	154	97	51	496
%	13,7	25,4	31,0	19,6	10,3	100,0
Середня площа сільгоспугідь із розрахунку на одне сільгоспдприємство, га	809	1322	1626	2499	3929	1844
До середньої площі в сільгоспдприємствах області, %	43,8	71,7	88,2	135,5	213,0	100,0

* Розраховано автором за даними звітності сільськогосподарських підприємств Київської області за 2010 р. [4].

** Сільськогосподарські підприємства, що ведуть бухгалтерський облік у повному обсязі.

ської області неефективно використовують земельні вгіддя, низькими є урожаї зерна, соняшнику, цукрових буряків. Низька врожайність сільськогосподарських культур великою мірою зумовлена внутрішніми чинниками, зокрема, порушенням чергування культур у сівозміні, недостатнім внесенням добрив, низьким рівнем вапнування підкислених ґрунтів тощо.

Таким чином, підвищення ефективності використання земельних угідь у ринкових умовах потребує створення певних передумов для трансформації земельних відносин, прийняття відповідних законодавчих нормативно-правових актів із посиленням відповідальності власників, а також орендарів за використання земельних угідь.

До заходів, які можуть забезпечити збереження землі та відтворення її родючості, належать [1]:

здійснення державою комплексу робіт з охорони земель і відновлення родючості ґрунтів;

застосування ґрунтозахисної системи землеробства (безполицева й контурно-ландшафтна оранка, зернопарові сівозміни, протиерозійні машини, спеціальна система добрив, обґрунтовані норми та строки сівби, заміна застарілих культур, полязахисне лісорозведення, закріплення ґрунтів посівами багаторічних трав, смугове розміщення посівів і парів, створення куліс, терасування схилів тощо);

раціональна хімізація, збільшення норм органічних добрив, стабілізація гумусу й забезпечення його бездефіцитного балансу в ґрунтах;

ширше використання біологічних методів захисту рослин, окультурення природних лук і пасовищ;

відведення для несільськогосподарських цілей непридатних земель, оптимізація розміщення будівель, проведення землевпорядних робіт (особливо у зв'язку з паюванням земельного фонду та орендою землі) на виключно науковій основі.

3. Вплив розміру сільгосп підприємства на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах Київської області, 2010 рік*

Показники	Групи господарств за площею сільгоспугідь, га**					Усього по області
	I до 500	II 501–1000	III 1001–1500	IV 1501–2500	V понад 2500	
Кількість сільгосп підприємств у групі	131	85	94	108	82	500
Середня площа по групі	224	721	1228	1920	6130	1832
Припадає на 100 га сільгоспугідь:						
виробничих витрат	4507	400	361	596	785	782
прибутку, збитку (–)	568,7	22,0	66,9	472,4	68,4	172,6
Вироблено на 100 га ріллі, ц:						
зерна	1222	1447	1640	1657	2728	2219
соняшнику	88	169	208	159	170	170
цукрових буряків	168	344	712	1362	1549	1279
Вироблено на 100 га сільгоспугідь, ц:						
приросту великої рогатої худоби	20,0	9,9	11,5	13,4	12,4	12,6
приросту свиней	528,8	37,6	40,9	20,6	31,5	46,5
молока	282,3	163,5	178,1	230,4	225,1	218,1
Вироблено на 100 га сільгоспугідь, тис. грн:						
валової продукції	3403	214	206	343	486	494
у тому числі рослинництва	852	139	130	147	179	184
товарної продукції	5267	380	385	922	500	726
у тому числі рослинництва	1652	266	279	286	376	377
прибутку, збитку (–)	569	22	67	472	68	173
у тому числі рослинництва	266	30	67	47	84	76
Орендна плата 1 га орендованої землі, грн	263,2	323,1	321,2	318,0	336,9	327,5
Рівень рентабельності, %	12,1	6,1	21,0	105,0	15,8	31,2
у тому числі рослинництва	19,2	12,6	31,4	19,9	28,9	25,2

* Розраховано автором за даними звітності сільськогосподарських підприємств Київської області за 2010 р. [3].

** Сільськогосподарські підприємства, що ведуть бухгалтерський облік у повному обсязі.

Зазначимо, що до вказаного переліку варто додати втілення у життя досягнень науково-технічного прогресу, але потрібно враховувати ті досягнення, які були впроваджені лише в систему сільського господарства, зокрема нашої країни.

Перехід до ринкових методів відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі економіки значною мірою унеможливив використання бюджетних коштів. Деякі вчені, зважаючи на потребу бюджетної форми фінансування, застерігають

від її переоцінки, оскільки така форма фінансування гальмує розвиток галузі, робить її заручником фінансових органів.

Проте й тут існують певні суперечності. Так, М.В. Щурик зазначає, що використання коштів, які спрямовані на збереження земельних ресурсів екологічно чистими, не завжди було ефективним. Відсутність належних складських приміщень для зберігання добрив і хімічних речовин, певна невизначеність щодо їхнього складу, обсягу й оптимальної структури

часто спричиняли значне забруднення та отруєння земельного фонду сільськогосподарських підприємств [6, с. 69].

На жаль, заходи щодо підвищення родючості ґрунтів мають епізодичний характер. Основні засоби відновлення ґрунтів на оголених ділянках — це насадження лісозахисних смуг, екологічно обґрунтоване зрошення земель, впровадження сівозмін, періодична консервація угідь. Проблема-тичним є фінансування розроблених програм з охорони та підвищення родючості ґрунтів. Головні чинники, які дестабілізують екологічно безпечний стан земель, зокрема сільськогосподарських угідь, — порушення природоохоронного та земельного законодавства. Не розроблена і не впроваджується адекватна система заходів щодо охорони земель.

Із метою забезпечення раціонального використання земельних ресурсів, недопущення обезлюднення сіл і для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції одноосібних товаровиробників потрібно об'єднувати в агрофірми, інші організаційні структури. При цьому створюються культурні пасовища, розширюються площі зрошуваних земель [3].

Таким чином, до механізмів регулювання забезпечення раціонального використання земельних ресурсів доцільно включити: встановлення податкових і кредитних пільг тільки тим землевласникам, які здійснюють за власні або позичені кошти заходи щодо відтворення родючості ґрунтів, поліпшення якісного стану земель; бюджетне фінансування робіт із відновлення земель, які зазнали погіршення не з вини сільськогосподарських землекористувачів, а також заходів із тривалим строком дії; звільнення землекористувачів від сплати податку на земельні

ділянки, що знаходяться в стані рекультивації чи сільськогосподарського освоєння впродовж проектного періоду проведення робіт; часткова компенсація товаровиробникам доходу, не одержаного внаслідок тимчасової консервації деградованих земель; установлення на екологічно чисту продукцію цінкових надбавок, розмір яких відшкодував би землекористувачам додаткові витрати, пов'язані з охороною ґрунтів.

Висновки. Оцінка земельних ресурсів аграрного сектора економіки дає змогу стверджувати, що у цілому на сучасному етапі не розроблено жодної програми, яка забезпечила б ефективне використання та відтворення земельного потенціалу сільськогосподарського призначення. Для подальшого вдосконалення земельних відносин і підвищення ефективності використання сільськогосподарських земель зусилля науковців мають бути спрямовані на: формування нової й удосконалення існуючої законодавчої бази з питань ефективного використання земель сільськогосподарського призначення; розроблення правових і соціально-економічних механізмів ефективної реалізації прав власності на землі сільськогосподарського призначення; вдосконалення орендних земельних відносин у сільському господарстві шляхом формування конкурентного середовища серед орендарів землі; впровадження економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення; розроблення цільової програми відтворення родючості ґрунтів; забезпечення державного контролю за проведенням заходів щодо збереження і відтворення родючості ґрунтів; підвищення ефективності

використання земель сільськогосподарського призначення й відтворення їхньої родючості на основі впровадження орга-

нічного землеробства та системи екологобезпечних технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Список літератури

1. *Богіра М.С.* Землевпорядкування в ринкових умовах: еколого-економічний аспект : монографія / М.С. Богіра. — Львів : Новий світ-2000, 2008. — 226 с.
2. Київська область у 2010 р.: [стат. щоріч.]. — К. : Головне управління статистики у Київській області, 2011. — С. 525.
3. *Нечипоренко О.М.* Соціально-економічні засади використання земель у сільському господарстві / О.М. Нечипоренко // Наук. вісн. НУБіП України. — 2009. — № 1. — С. 239–244.
4. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Київської області за 2010 р. Форма № 50-сг (річна). Державний комітет статистики України.
5. *Федоров М.М.* Трансформація земельних відносин до ринкових умов (доповідь) / М.М. Федоров // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 4–18.
6. *Щурик М.В.* Фінансування екології відтворення земельних ресурсів аграрного сектора Карпатського макрорегіону / М. В. Щурик // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 67–74.

* * *

Исследована проблема эффективности использования и воспроизведения земель сельскохозяйственного назначения в современных условиях ведения хозяйства путем осуществления определенных мероприятий научно-технического прогресса, применения новых теоретико-методологических основ в сфере агропромышленного комплекса и использования эффективного механизма компенсаций со стороны землевладельцев.

* * *

Investigational problem of efficiency of the use and recreation of earths of the agricultural setting in the modern terms of manage by application of certain measures of scientific and technical progress, new teoretiko-methodological bases in the field of agroindustrial complex and use of effective mechanism of indemnifications from the side of the landed interests.